

SRPSKI MEDIJSKI PEJZAŽ DESET GODINA POSLE – DRAMA UTOPIJE I DISTOPIJE

Apstrakt

Od uspostavljanja demokratskih promena 2000. godine, ukupna društveno-politička transformacija odrazila se na medijske reforme u Srbiji. Imperativ transformacije vezan je za harmonizaciju i prilagođavanje ovog sektora zahtevima budućeg članstva Srbije u Evropskoj uniji. Prvi talas promena proizveo je niz pozitivnih efekata, što nije bilo teško s obzirom na vrlo nizak demokratski potencijal i društva i medija. Međutim, u nastavku tranzicionog procesa medija pojavile su se brojne negativnosti koje se jedinstveno mogu definisati kao simulacija. Simulira se: primena zakonske regulative, transparentnost javnog servisa, nezavisnost regulatornih tela, poštovanje etičkih kodeksa i prava medijskih radnika, kvalitet programske produkcije, ekonomska održivost i privatizacija medija, briga o potrebama nacionalnih manjina, generalno, simuliraju se promene koje nominalno proizvode utopijsku sliku medijske sfere naspram realne slike koja je distopijska.

Ključne reči:

mediji, medijska politika, medijski zakoni, Srbija, demokratske promene, tranzicija medija

Političke promene u Srbiji nakon 5. oktobra 2000. godine donele su toliko željeni optimizam, koji je u svesti najvećeg broja građana gradio pomalo i utopijsku sliku vezanu za brzinu i karakter budućih promena. Tadašnji politički diskurs koji je kao imperativ nametnuo potrebu za promenama, u kasnijem periodu postavio je vrlo jasan zadatak harmonizacije sa evropskim standardima i stvaranje neophodnih preduslova za jedan od najmarkantnijih ciljeva, koji je bio lajt motiv od političkih predizbornih skupova do svakodnevnih debata, a to su evropske integracije Srbije. Ostvarenje idealne, utopijske bu-

dućnosti, zahtevalo je brojne promene što su morale da budu izvedene i u medijskoj sferi kao poligonu, prototipu, širih društvenih promena i demokratske transformacije društva.

Uređenje medijske sfere u Srbiji nakon 2000. godine počelo je sa donošenjem – proceduralnim usvajanjem – zakonskog okvira koji je trebalo da obezbedi sinhronizaciju domaćeg medijskog sistema sa praksom razvijenih, pluralističkih i ekonomski stabilnih sistema. Ono što je izostalo nakon usvajanja ovih zakonskih akata bila je njihova realna primena. Neretko je bio slučaj da je briga o položaju medija bila stvar marketinga i političkih dogovora partija, skupštinskih odbora, a ne rezultat stvarne potrebe da ova oblast bude adekvatno regulisana. Celokupna situacija bi se mogla opisati konstatacijom da nijedna vladajuća koalicija, iako je to isticala, nije pristala da bude prva koja će do najveće moguće mere osloboditi medije svog uticaja i kontrole.

Celokupan period tranzicije i transformacije medijskog sistema u Srbiji od demokratskih promena 2000 do 2010. godine moguće je podeliti na:

1. Period od 2000 do 2002. godine – Etapa društvene transformacije kao uvod u transformaciju medija;
2. Period od 2002 do 2006. godine – Konstrukcija utopijske slike budućeg medijskog sistema i transformacije medija u skladu sa preporukama evropskih medijskih organizacija i eksperata;
3. Period od 2006. do 2010. godine – Tranzicija simulirane utopijske slike medijskog sistema Srbije u realnu, distopijsku.

Društvena transformacija kao uvod u transformaciju medija (2000–2002)

Iako su nakon preuzimanja vlasti predstavnici DOS-a, u tački 7 *Programa za demokratsku Srbiju*, obećali da će već u prvih sto dana novog poretka (Nenadović, 2002: 32), biti usvojen i novi zakon o javnom informisanju, prednost je data uređenju oblasti elektronskih medija, konkretno oblasti radio-difuzije i telekomunikacija, čija zakonska regulativa je već bila u pripremi. Obrisi buduće medijske reforme već su se ocrtavali u smislu napora za transformacijom RTS-a u javni servis, koji je tokom ovog i sledećeg perioda, sistem iza kojeg stoji Vlada i čiji troškovi se pokrivaju iz budžeta. Jedna od malobrojnih i iznuđenih promena bila je vezana za imenovanje (od septembra 2001) novog direktora ove medijske kuće.¹

1 Aleksandar Crkvenjakov.

Početak emitovanja televizijskog programa B92, kao proaktivnog i iz proteklog perioda opozicionog medija, dovelo je do blagog unapređenja aktuelnog medijskog sistema. Međutim, zbog nedovoljno dobro definisanog normativnog sistema izdavanja dozvola za rad elektronskih medija, došlo je do manjih poteškoća, koje je vrlo metaforično objasnio tadašnji premijer, dr Zoran Đinđić: „Ako je neko bio veoma hrabar za vreme Miloševića, daćemo mu orden, ali ne TV kanal“ (Nenadović, 2002: 34). Činjenica da je u odnosu na pitanja medijske sfere stav zauzeo upravo premijer, te da je ušao u jasnu konfrontaciju sa jednim od, za promene najzaslužnijim medijem i konačno ukazao na važnost zakonske legislativne u svim oblastima, utopijska slika budućnosti i Srbije i njenih medija bila je pojačana.

Ipak, ono što je i dalje podsticalo sumnje bila su vrlo efikasna »presvlačenja« medija koji iznenada postaju: Novi Studio B, Nova TV Politika, Novi Radio Beograd, ili koji su, kao na primer TV Pink, uveli nove informativne programe, u potpunosti promenili retoriku i nastavali sa narkotičkim² delovanjem na demokratijom omamljenu masu. Transformacije štampanih medija su bile mahom deklarativne. Nova Politika najavljuje promene, ali sa starim kadrovima, slična je situacija i sa RTS-om, list *Danas* je u vrhu bivše, ali i sadašnje „medijske opozicije“.

Generalno, ovaj period bi mogao biti označen kao uvodni ili pripremni, period pun optimizma i vere da nakon bazne, pretpostavljene, društveno-političke promene, neminovno slede promene u oblasti društvene nadgradnje – medijske sfere.

Konstrukcija utopijske slike medijskog sistema (2002–2006)

Period 2002–2006. odlikuje se dualnošću, istovremeno je bilo i dobrih i loših rešenja za medijsku sferu. Ipak, evidentno je da je mnogo toga, više ili manje efikasnog, urađeno na planu transformacije medijske sfere u skladu sa preporukama evropskih medijskih organizacija i eksperata.

Među zakonskim aktima koji bi trebalo da obezbede harmonizaciju domaćeg zakonodavstva s evropskim i uredi funkcionisanje medija u novim uslovima, najznačajnije mesto zauzimaju: Zakon o radio-difuziji RS (2002), Zakon o izmenama i dopunama Zakona o radio-difuziji RS (2004, 2006), Zakon o telekomunikacijama RS (2003), Zakon o javnom informisanju RS (2003) i Za-

2 Termin koji su uveli sociolozi R. Merton i P. Lazarsfeld (Merton&Lazarsfeld).

kona o oglašavanju RS (2005). U njihovu izradu bila su uključena nadležna Ministarstva, domaći eksperti, nevladine organizacije i profesionalna udruženja, ali i evropske institucije, savetodavno i preko svojih eksperata.

U ovom periodu, konstituisana su nezavisna regulatorna tela – Republička radio-difuzna agencija (RRA) i Republička agencija za telekomunikacije (RATTEL), oko čijeg formiranja je bilo veoma mnogo napetosti i neizvesnosti, zbog čega je na primer proces osnivanja RRA trajao čak četiri godine, od 2002. do 2006. Predmet prigovora i inostranih eksperata i domaće javnosti vrlo često je bio vezan za činjenicu da, iako je reč o nezavisnim regulatornim telima, postoje pretpostavke o stranačkim uplivima ili sukobima interesa kod jednog broja članova ovih tela.³ Ipak, veliki pomak je učinjen činjenicom da je RRA tokom 2005. godine donela Strategiju razvoja radio-difuzije u Srbiji za period 2005–2013, kao i što je početkom 2006. godine raspisan Konkurs za dodelu frekvencija radio i TV emiterima na nacionalnom i regionalnom nivou,⁴ čija je pretpostavka bilo usvajanje Plana raspodele frekvencija koji je načinjen od strane RATEL-a.

Na samom kraju ovog perioda, 2006, izvršena je transformacija⁵ Javnog preduzeća Radio televizija Srbije u instituciju javnog radio-difuznog servisa, tj. u Radio difuznu ustanovu Radio televizija Srbije (RDU RTS). Promene ovog sistema počele su 2004. godine imenovanjem novog direktora prema Zakonu o javnim preduzećama, a suprotno nekim od odredbi Statuta RTS-a,⁶ nakon čega je, krajem 2005, uz dosta negativnih reakcija javnosti, uspostavljen sistem naplate pretplate u formi takse na električno brojilo. Pitanje koje je aktuelizovano tokom ovog perioda odnosi se na probleme privatizacije medija. Za neke od njih bili su zainteresovani finansijski oligarsi, za neke vlasnici već postojećih medija, za neke niko nije bio zainteresovan.⁷ Novinari i medijski

3 Dr Nenad Cekić, kao prvi predsednik RRA, istovremeno profesor Etike na Filozofskom fakultetu u Beogradu, često je dovođen u vezu sa vlasničkom strukturom Radio Indexa; dr Svetozar Stojanović, istovremeno je bio i predsednik Društva Srpsko-američkog prijateljstva, što je povezano sa činjenicom da je američka kompanija FOX dobila dozvolu za nacionalno emitovanje...

4 I pored izuzetno velike želje da se ispoštuje načelo transparentnosti i neke vrste javnog dijaloga u procesu raspodele frekvencija, osetni su elementi manipulacije, pritisaka, nedovoljne koncentracije na poreklo osnivačkog kapitala i vlasničku strukturu RTV stanica koje su konkurisale. U tom smislu je čak bilo i incidenata i pritisaka u vezi sa činjenicom da kompanija RTL nije dobila dozvolu za televizijsko emitovanje, dok je BK televizija vodila dugogodišnji spor u vezi sa opravdanošću i ustavnošću njenog ukidanja.

5 Prvi rok za transformaciju RTS-a u javni servis bio je februar 2003. godine.

6 Jedan od razloga smene bila je jača potreba političke oligarhije za kontrolom ovog sistema, naročito informativnog programa.

7 http://www.eumap.org/topics/media/television_europe/pressrelease/serbia/serbianpr.pdf

radnici i dalje su izloženi pritiscima i ucenama što je još jedan od dokaza o relativno niskom stepenu unapređenja medijske sfere, čime uređenje ove oblasti ostaje u domenu simulacije.

Jedan od posebno bitnih događaja, karakterističnih za ovaj period, odnosi se na Zakon o izmenama i dopunama zakona o radio-difuziji iz 2006, koji je prema mišljenju domaće i međunarodne stručne javnosti nosio brojne manipulacije i neusaglašenosti sa evropskim zakonodavstvom i dobrom medijskom praksom. Reč je takođe o Zakonu koji su poslanici republičkog parlamenta čak dva puta izglasavali, čime je proceduralno, i pored neslaganja s njegovim odredbama, predsednik Srbije, Boris Tadić, bio u obavezi da ga potpiše.

Zbirno, osnovne karakteristike medija u periodu 2002–2006. su:

- Otežano konstituisanje i različiti pritisci na funkcionisanje nezavisnih regulatornih tela;
- Potpuno neregulisan ili polovično uređen rad komercijalnih elektronskih medija;
- Kvantitativni i kvalitativni nedostaci u sferi istraživačkog novinarstva;
- Nezadovoljavajući i ograničen položaj novinara i medijskih radnika – loša plaćenost, nedostatak motivacije, bojazan za lični status i status medija u kome rade, vlasnici kao urednici i donosioci odluka za čije donošenje nisu kompetentni, gušenje novinarskih sloboda i veliki broj sudskih procesa protiv novinara kojima se sudi prema Krivičnom zakonu – što je vrlo često izazivalo negativne reakcije međunarodnih novinarskih i medijskih organizacija;
- Usporena i parcijalna transformacija državne radio-televizije u instituciju javnog servisa, problemi u vezi sa uspostavljanjem mehanizma naplate RTV pretplate;
- Izdvajaju se mediji koji su tehnički, programski i finansijski moćniji – na primer RTV Pink kao medijski sistem sa dve radio stanice, televizijom, izdavačkom delatnošću, balkanskom i satelitskom mrežom;
- neprekidni, čak i panični pokušaji nekih komercijalnih medija da se čvršće povežu sa novom političkom strukturom i nosiocima političke moći;⁸

8 Kako raste procenjena popularnost određene partije tako njeni lideri postaju interesantniji za neke RTV stanice.

- nedefinisani ili lažno prikazani vlasnički odnosi⁹ nad medijima;
- problemi u vezi sa privatizacijom¹⁰ elektronskih medija – »zanimljiv« model privatizacije i dokapitalizacije RTV B92, neobični izbori strateških partnera, vlasnička transformacija RTV Pinka, koji je formalno 49% u vlasništvu austrijskog partnera (Nikolić, 2007: 203).

Tokom ovog perioda postalo je potpuno jasno da optimistična ideja o brzom izlasku prvo jedinstvene Državne zajednice Srbije i Crne Gore (od 2003), a potom, od juna 2006, samostalne Republike Srbije, iz začaranog kruga istorijskog nasleđa i približavanje evropskoj tradiciji, čiji je integralni deo bila sve vreme svoje istorije, neće biti nimalo jednostavan, ni brz. Vera i „ružičasta“ slika, kako u realnosti tako i u medijima, postepeno gube jasne obrise, ustupajući mesto sumnji u napredak društvene i medijske transformacije, a time i u izvesnost evropskih integracija.

Tranzicija simulirane utopije u realnu medijsku distopiju (2006–2010)

U periodu 2006–2010. godine, turbulentna dešavanja u medijskoj sferi grade snažan kontrapunkt u odnosu na političku sferu. Iako se mogu konstatovati pojedinačni pomaci u smislu uređenja delatnosti i delovanja medija, od normativnog preko programskog do kreativnog, umetničkog i tehničkog, generalno se može reći da je ovo period koji obiluje lošim rešenjima i u kome snažno deluju retrogradne sile što dokazuju nepostojanje progresivne strategije razvoja medija, a potom i parcijalne strategije koja bi regulisala njihovu ulogu u procesu evropskih integracija.

Za razvoj svakog društva i njegovu demokratizaciju, sloboda izražavanja i sloboda medija predstavljaju neophodan uslov. Iako možemo reći da se mediji u Srbiji već dovoljno dugo, punih deset godina, razvijaju u izmenjenom i pozitivnom okruženju, brojni su elementi na osnovu kojih možemo reći da reforme u ovom sektoru nisu sprovedene konsekventno i u punoj harmoniji sa međunarodnim standardima. Ova konstatacija iznenađuje s obzirom na činjenicu da

9 Pojedine medije države domaći „tajkuni“, u druge je ušao strani kapital (nemački koncern WAZ u kompaniju Politika i Dnevnik iz Novog Sada, švajcarski Renier u Blic), a svoje vlasništvo, u kombinaciji sa stranim donacijama ili finansijerima raznih projekata, u pojedinim redakcijama (Danas, Vreme, RTV B92) drže sami medijski radnici. U privatnom vlasništvu novinara su i agencije Beta i Fonet. Poseban problem predstavlja i transformacija, osim RTS-a, drugih medija u državnom vlasništvu – TANJUG, YU info, Radio Jugoslavija, odnosno Radio SCG.

10 Proces privatizacije RTV stanica lokalne i regionalne zajednice trebalo je da se završi do juna 2006, ali je taj rok produžen do kraja 2007.

je upravo u decembru 2009. godine ostvarena najznačajnija vidljiva potvrda proevropske politike aktuelnog političkog vrha¹¹ – „odmrzavanje“ Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju i ukidanje viza za putovanja naših građana u zemlje članice Evropske unije. Euforija koja je generalno, ali i kroz medijsku prezentaciju pratila ovaj proces, najdirektnije je upućivala na činjenice da je naša zemlja ispunila najveći broj postavljenih zahteva i očekivanja, međutim, u medijskoj sferi ovaj period obeležavaju procesi koji bi se mogli okarakterisati kao regresivni. Ova konstatacija se potvrđuje kroz različite segmente medijskog delovanja – od zakonske regulative, simuliranja nezavisnosti medija i nedovoljne transparentnosti u radu regulatornih tela, preko čestih fizičkih i verbalnih napada na medijske radnike, političkih i ekonomskih pritisaka, do nedozvoljene koncentracije medijskog vlasništva, sporog usvajanja strategije digitalizacije i nekonzistentne privatizacije medija. Umesto da desetogodišnjicu demokratskih promena u Srbiji obeležimo deskripcijom kojom ćemo konstatovati da je medijska scena dostigla zavidan razvoj, ostvarila najveći broj postavljenih ciljeva i rezultirala jedinstvenim, stabilnim medijskim sistemom koji je u najvećem broju segmenata usaglašen sa evropskim standardima, nažalost moramo konstatovati da je reč i dalje o sistemu koji je pod političkim pritiscima, ekonomskim uslovljavanjima, »neposlušan« u odnosu na savete i preporuke evropskih eksperata. Utopijski medijski pejzaž Srbije, na žalost, zamenjen je pesimističkim hiperrealizmom koji je pojačao distopijsku, odnosno antiutopijsku sliku medijskog sistema Srbije.

Po završenom konkursu za dodelu frekvencija na nacionalnom i regionalnom nivou i sa početkom regulisanja radio-difuzne delatnosti na lokalnom nivou, vrlo postepeno se sprovodi zabrana rada piratskih emitera, koji svojim emisionim radom ugrožavaju emitere što deluju s dozvolom, mada izostaju oblici monitoringa, pa i kontrole emitera koji su formalno dobili dozvole, ali nisu ispunili ili ne ispunjavaju sve neophodne i previdene uslove.¹² Pitanje odnosa medija i politike u ovom periodu bilo je aktuelno na različite načine. Kao najupečatljivija situacija izdvaja se ona vezana za sukob na relaciji Skupština–direktor javnog servisa (RTS-a) u trenutku kada je, 2007. godine, odbio da svakodnevno odstupa od programske sheme na Drugom televizijskom kanalu kako bi bile ispraćene sednice parlamenta koje su neplanski zakazivane i imale nelimitirana trajanja, zbog čega su prvenstveno bili ugroženi

-
- 11 Mada je teško prihvatiti, činjenica je da u aktuelnoj zakonodavnoj i izvršnoj vlasti kao koalicioni partneri vrlo značajna mesta zauzimaju upravo predstavnici Socijalističke partije Srbije, na čijem čelu se dugi niz godina nalazio Slobodan Milošević.
 - 12 Nisu uplatili sva predviđena finansijska sredstva, krše postavljene etičke norme u emisionom radu, kvantitativno veći deo programskog vremena od dozvoljenog prodaju kao prostor za oglašavanje....

vrlo popularni i marketinški pokriveni sportski prenosi.¹³ U prvom trenutku, krajem 2007. godine, Republička radio-difuzna agencija je izdala obavezujuće uputstvo kojim je praktično preuzela »starateljstvo« nad RTS-om, da bi vrlo brzo bilo shvaćeno koliko bi insistiranje na ovoj meri bilo i nepopularno i kontraproduktivno. Demokratski kapacitet medija bio je na vrlo velikoj probi u procesu prvog i drugog kruga predsedničkih izbora (kraj 2007. i početak 2008. godine), pri čemu je okončanje izbora i pobeda demokratskog kandidata vrlo brzo i „efikasno“ dovela do brojnih promena uglavnom u Upravnim odborima i rukovodstvima najuticajnijih medija.

Zakonska regulativa, koja je predstavljala ključ i prostor jasne i merljive medijske transformacije, već je u prethodnom periodu, sa donošenjem Zakona o izmenama i dopunama zakona o radio-difuziji (2006), pokazala brojne nedostatnosti koje će i tokom ovog perioda apsolutno unazaditi medijsku sferu. Spirala zakonske degeneracije i urušavanja proevropskih i demokratskih normativa, započeli su u decembru 2007. godine, kada je usvojen Zakon o glavnom gradu, kojim se predviđa da Beograd, kao grad sa ovim statusom, ima pravo da osniva svoje medije, što je otvorilo ozbiljnu dilemu da li to pravo treba uskratiti ostalim gradovima i tako produbiti jaz između metropole i tzv. provincije. Istovremeno, ovaj normativni akt je posredno poništio odredbe Zakona o radiodifuziji i Zakona o javnom informisanju¹⁴ koje se odnose na pitanja ko ima ingerencije i ovlašćenja da osniva medije. Urušavanje normativne sfere nastavlja se usvajanjem Zakona o izmenama i dopunama zakona o javnom informisanju, uvođenjem odredbi u krivični zakon kojim se predviđa kažnjavanje novinara i usvajanjem Zakona o savetima nacionalnih manjina, zakonskim aktima koji su usvojeni kao deo parlamentarnog folkloru, u vreme svetske ekonomske krize i asinhrono u odnosu na evropske standarde.

Pored činjenice da je pri Ministarstvu kulture RS delovala radna grupa za izradu medijskih zakona, njena kompetencija, pa čak i postojanje, je prenebregnuto, tako da je grupa anonimnih eksperata dala predlog izmena i dopuna važećeg Zakona o javnom informisanju iz 2003. godine. Ova nagla i pomalo ishitrena aktivnost bila je motivisana i obrazložena činjenicom da je medijska scena Srbije preplavljena neadekvatnim medijskim sadržajima – objavljuju se neistine, pornografski sadržaji na naslovnim stranama štampanih medija, uznemirujuće slike žrtava, fotografije kojima se krše ljudska prava, etički neprihvatljivi licencirani televizijski programi... Kazne koje su bile predviđene dotadašnjim Zakonom procenjene su kao vrlo niske – od četrdeset do sto

13 U pitanju su prenosi vrlo popularnih teniskih mečeva, fudbalske utakmice Lige šampiona....

14 „Srpski mediji opet daleko od evropskih standarda“, *Danas*, 08. 01. 2008, str. 7.

dvadeset hiljada dinara, sudski procesi su trajali predugo, a mediji se dovijaju na razne načine da ove procese produže, a kazne ne plate.

Pri izradi predloga novog Zakona, u više segmenata nije ispoštovana procedura – nisu organizovane javne rasprave, nisu konsultovani medijski profesionalci ni medijska udruženja, kao ni međunarodne institucije: Savet Evrope i OEBS, iz čega je proistekla neusaglašenost pomenutog predloga zakona sa „dobrom evropskom praksom u oblasti medijskog zakonodavstva“, uključujući i Evropsku konvenciju o ljudskim pravima. Predlog i kasnije usvojeni Zakon o izmenama i dopunama zakona o javnom informisanju, odlikuje se specifičnom vrstom revanšizma koja se prvenstveno oseća u odnosu na štampane medije i konačno na sebe preuzima vrlo kompleksan zadatak da nadoknadi nedostanosti pravosudnog sistema.

Ključne novine ovog zakonskog akta odnose se na:

- preciziranje odgovornosti osnivača javnih glasila;
- vrlo visoki osnivački kapital javnog glasila, prema prvoj verziji od pedeset do sto hiljada evra, koji bi trebalo da se u svakom trenutku nalazi na računu medija;
- smanjuju se mogućnosti prenosa osnivačkih prava na druga lica;
- uvođenje registra javnih glasila koji vodi organizacija nadležna za vođenje registra privrednih subjekata.

Zakonom su definisane fiksne i varijabilne novčane kazne¹⁵ za vlasnike i osnivače medija, što je izazvalo eksplicitne komparacije predloga novog, u demokratskom ambijentu donetog Zakona, sa Zakonom o javnom informisanju iz 1998. godine, poznatog kao „Šešeljev“ ili „Vučićev“ zakon. Razlika je bila u tome što su nekadašnji pisci rigidnog i dekadentnog Zakona danas postali najveći kritičari sličnog, što se medijska sfera ponovo koristi kao prostor političkog obračuna, što se u teškoj ekonomskoj situaciji za brojne medije otvara prostor samo za politički poslušne ili medije u zaštiti finansijskih moćnika, kao i činjenica da se vrši zamena teza s obzirom da problem našeg tranzicionog procesa nije legislativa već primena onoga što je prihvaćeno kao zakonski okvir.

15 Predviđene kazne su više od postojećih u okruženju i Evropi. Prvobitna visina kazni bila je od 20 do 50 puta veća od postojećih, da bi skupštinskom raspravom njihov iznos smanjen na nivo od „samo“ 5 do 25 puta viši od visine starih.

Problemi u privatizaciji opštinskih medija i neadekvatan položaj medija na jezicima nacionalnih manjina amortizovani su Zakonom o savetima nacionalnih manjina, čije su se pojedine odredbe reflektovale i na oblast medija. Reč je o zakonskom aktu koji predviđa da Nacionalni saveti manjina: mogu da osnivaju „privredna društva za obavljanje novinsko-izdavačke i radio-televizijske delatnosti“; učestvuju u postupku imenovanja članova Upravnog odbora, Programskog odbora i generalnog direktora dva javna radio-difuzna servisa u Republici, utvrđuju kriterijume za izbor odgovornog urednika programa na jeziku nacionalne manjine u ustanovama javnog servisa; predlažu liste kandidata za izbor člana Saveta RRA. Ovakvo zakonsko rešenje nedvosmisleno daje vrlo značajna ovlašćenja Savetima nacionalnih manjina, što može biti problematizovano sa dva aspekta. S jedne strane, to je pitanje načina izbora članova ovih saveta, a s druge činjenica da se, uz donacije, ovi saveti najvećim delom finansiraju iz budžeta i javnih prihoda, zbog čega bi njihovo pravo na osnivanje elektronskih medija bilo delimično ili u celini u suprotnosti sa odredbama Zakona o radio-difuziji. Krajem 2009. godine završen je i iznet na javnu raspravu nacrt Zakona o elektronskim komunikacijama, koji bi trebalo da zameni aktuelni Zakon o telekomunikacijama, a čiji je glavni cilj harmonizacija našeg zakonodavstva s evropskim, kao i stvaranje jednog zajedničkog regulatornog tela za oblasti telekomunikacija, radija, televizije i celokupnog bežičnog spektra emitovanja. Ipak, ono što je u sferi zakonodavstva izostalo i u ovom periodu je donošenje Zakona o nedozvoljenoj medijskoj koncentraciji, koji bi trebalo da obezbedi medijski pluralizam i njihovu slobodu. U tom smislu je naša zemlja dobila i vrlo jasne ponude evropskih institucija, konkretno Saveta Evrope, za ekspertsku pomoć domaćim stručnjacima u izradi ovih zakona.¹⁶

Brojne kontroverze karakteristične su i za delatnost javnog radiodifuznog servisa – Radiodifuznu ustanovu RTS (RDU RTS), čija transformacija je okončana, ali čiji su top menadžment i netransparentno finansijsko poslovanje privlačili veliku pažnju javnosti. Veliki muzičko-medijski spektakl, izbor za najbolju pesmu Evrope – Evrosong, organizovan je upravo u Beogradu u maju 2008. godine, s javnim servisom kao glavnim organizatorom. Pripreme za ovo veliko takmičenje obeležene su razmiricama, čak i otvorenim sukobima Marije Šerifović, naše pobednice na ovom takmičenju 2007. godine, i direktora RTS-a (kraj 2007). Nakon takmičenja bile su upućene brojne primed-

16 Šef Kancelarije Saveta Evrope u Srbiji, Konstantin Jerokostopulos, istakao je da je „Srbija pod nekom vrstom monitoringa Evropske komisije i Saveta Evrope i za razliku od medija, na polju kulture nisu potrebne tako korenite reforme.“ („Savet Evrope ponudio pomoć u izradi Zakona o medijima“, *Politika*, 03. 09. 2008: A9).

be po pitanju nedostupnosti finansijskog izveštaja kojim bi bili sumirani svi elementi ovog takmičenja. Tokom perioda 2006–2010, visina obavezne RTV pretplate je povećavana čak tri puta, čime je sa 350 podignuta na 378, zatim na 434 dinara i konačno, u martu 2010, na 500 dinara, što je naišlo na veliko neodobranje javnosti, s obzirom na aktuelnu i svetsku i domaću ekonomsku situaciju.

Sukobi na relaciji: nezavisno regulatorno telo Savet Republičke radiodifuzne agencije i RDU RTS eskalirali su kada je jedan broj članova Saveta RRA, neosnovano i bez konsultacija s ostalima članovima, objavio konkurs za članove Upravnog odbora RTS-a iako je mandat izabranih članova trajao do 2011. Ishod ovog neracionalnog, neutemeljenog i ishitrenog poteza bilo je poništenje pomenutog Konkursa i smena predsednika Saveta RRA, dr Nenada Cekića, na čije mesto je izabran episkop jegarski Porfirije. Smena na čelu Saveta RRA donekle je umirila brojne vrlo opravdane spekulacije o opterećenosti ovog tela domaćim i međunarodnim političko-tajkunskim i partijskim interesima i pritiscima.¹⁷ O svojevrsnoj vrsti pritiska se može govoriti i 2008. godine, kada su postale aktuelne inicijative za osnivanje radio-difuzne agencije Vojvodine, do čega nije došlo, ali su, s druge strane, u političkoj sferi ostvareni pomaci u smislu njene finansijske i delom političke samostalnosti. Tokom ovog perioda, postalo je potpuno jasno da je, s aspekta države i njenog budžeta, finansijsko poslovanje RRA vrlo profitabilno, s obzirom da je od takse koju su bili u obavezi da plate RTV emiteri ostvaren budžetski prihod od oko trista miliona dinara.

Drugo vrlo značajno regulatorno telo čiji je opseg delovanja znatno širi od RRA je Republička agencija za telekomunikacije – RATEL. Njena nadležstva su uglavnom bila usklađena sa delovanjem RRA. Na rad ovog tela, kao i čitavog Ministarstva za telekomunikacije, mogu se staviti brojne primedbe koje se odnose na neefikasnu implementaciju novih tehnologija – digitalizacija, razvoj interneta, mobilnih platformi, što ni prethodnih godina ni danas nije stvar izborne strategije naše zemlje već evropski imperativ. Kritički se treba osvrnuti na pokušaj RATEL-a da u julu 2008. godine, nakon usvajanja, realizuje i primenu pravilnika prema kome je internet provajderima u Srbiji naređeno da službama bezbednosti i policiji omoguće pristup bazi podataka o korisnicima elektronske pošte, ali i opremu za preusmeravanje dolaznih i odlaznih poziva policiji. Pod pritiskom javnosti, RATEL je povukla ovaj Pravil-

17 Ovaj period vrlo lepo oslikava jedna humoristična, kolokvijalna klasifikacija medija u Srbiji kojom se kaže da se mediji dele na štampane – nemačke i elektronske – američke.

nik. Nastavljaju se napadi na medijske radnike,¹⁸ učestali su sukobi tabloida i predstavnika političkih struktura pri čemu su najupečatljiviji sukobi dnevnog lista Kurir i lidera G17 + Mlađana Dinkića.

Kuda dalje ili Dva lica medijske tranzicije u Srbiji

Nakon demokratskih promena 2000. godine, jedina prepreka razvoju, jačanju i uopšte postojanju medija i medijskog sistema Srbije bio je nedostatak demokratskog potencijala, ograničen pluralizam, nedostatnosti zakonske regulative, narušeni etički principi delovanja medija. Društvena transformacija, koja se u prvom trenutku vrlo očigledno i kvalitetno odrazila na aktuelne medije, apsolutno je unela polet, optimizam i veru u budućnost srpskog medijskog prostora. Delovalo je da će otklanjanje najveće političke prepreke derogirati sve negativnosti i automatski stvoriti pozitivan ambijent za demokratski razvoj profesionalnih i etičnih medija. Međutim, posle regulatornih (donošenje normativa, osnivanje nezavisnih regulatornih tela), usledili su vrlo moćni tržišni, programsko-produkcionni, tehnološki, etički i, najbitniji, i dalje višeslojno prisutni, politički izazovi, koji su snažno modelovali i ograničavali pomake u medijima. Usvojeni zakonski propisi prvo su nekoliko godina bili hibernirani, da bi, potom, njihova primena pokazala njihove brojne nedostatke, što je uzrokovalo proces »prekranjanja«, izmena i dopuna i donošenje novih akata. Prvobitno zarobljeni i dirigovani, tržišni potencijali medija oslobođeni su da bi postupno doživeli novo »porobljavanje« od strane nosilaca nove ekonomske moći, što donosi vrlo negativan trend oličan u tajkunizaciji medijske sfere. Pod ekonomskim pritiscima, veliki broj svih, i štampanih i elektronskih, medija ulazi u tamnu zonu tabloidizacije, pokušavajući da pronađe svoj prostor na, i dalje, ekonomski nerealno postavljenom tržištu. Produkcioni, programski i etički kapaciteti medija doživljavaju eroziju, beleži se nedostatak kvalitetnih programa, skromna i jeftina produkcijska rešenja, eksplozija reality show programa, nagradnih igara bez pravih pobednika. Najzad, nove tehnologije, prvenstveno digitalizacija kao ultimativna obaveza vezana za usklađenje sa evropskim sistemom, ali i kao mogućnost ostvarenja veće zarade, snažnije penetracije ka auditorijumu i ostvarenja boljih produkcionih i reproduktivnih ciljeva, nisu shvaćene ni promovisane na pravi način.

18 Kao i 2010, tako je na udaru fudbalske mafije, vlasnika luke *Beograd*, bila autorka Brankica Stanković i saradnici emisije *Insajder* (RTV B92), pojavljuju se primeri mobinga novinara, bačena je kašikara na prostorije TDI radija, fizički je napadnut snimatelj RTV B92 Boško Branković, izvršen je „bombaški“ napad na stan novinara Dejana Anastasijevića.

Generalni zaključak, kada je reč o desetogodišnjoj demokratskoj istoriji Srbije i njenih medija, je da u medijskoj sferi, kao uostalom i u brojnim drugim, nedostaje jasna i celovita strategija, a kada se ista i definiše, njeno sprovođenje je parcijalno i nedosledno. Donošenje kvalitetne strategije, kao pretpostavka uspešnog medijskog delovanja, i njeno dosledno i konsekventno sprovođenje uprkos političkim, ekonomskim, domaćim i međunarodnim pritiscima, bilo bi nužna početna tačka ukupne transformacije medija. Medijska sfera se konačno mora odvojiti od političke sfere, koja vrlo spretno već godinama menja svoj fokus u odnosu na medijsku javnu politiku, ne odričući se kontrole nad njom. Tako bi bio stvoren prostor za suveren razvoj medija; on bi bio baziran na ekonomskim principima, simbiozi kvaliteta u programskom, produkcijskom i tehničkom smislu, čime bi se srpski medijski prostor, bar na korak, približio evropskim standardima koji su i u ovom trenutku utopija, a koji bi morali biti apsolutno na dnevnom redu zemlje što pretenduje na članstvo u Evropskoj uniji.

Rukovodeći se nekim od ovih zaključaka, sredinom 2010. godine Ministarstvo kulture je javno promovisalo studiju koju je izradio nezavisan ekspertski tim na osnovu detaljne analize aktuelne političke, ekonomske i medijske prakse Srbije i njenom komparacijom sa iskustvima tri evropske zemlje – Nemačkom, Danskom i Austrijom, koje su po veličini i tradiciji vrlo slične Srbiji. Analiza pozitivne prakse ovih zemalja, sučeljena sa aktuelnim ambijentom srpskog medijskog prostora, strukturirana metodološki nepristrasno i od strane nezavisnih eksperata, trebalo je da posluži kao osnov za izradu nacionalne medijske strategije. Međutim, već u Nacrtu strategije mogu se identifikovati potencijalno opasni nedostaci. Ona u značajnoj meri zanemaruje štampane medije; ne daje se adekvatno rešenje za transformaciju Agencije Tanjug; u digitalizaciji se nalazi rešenje za opstanak lokalnih javnih servisa, koji su ranijim zakonskim propisima poništeni; podstiče razmišljanja o redefinisavanju statusa i položaja Radiodifuzne ustanove RTV Vojvodina, kao javnog servisa... Ekspertski tim je analizirao situaciju, formulisao zapažanja, dao preporuke, ali poznajući srpske prilike na putu njihove primene sugurno će se pojaviti brojne opstrukcije i pokušaji reinterpretacije onoga što su izneti predlozi i mišljenja. Dakle, neophodno je da Nacrt strategije preraste u Strategiju, da se istraje u njenom sprovođenju i konačno raskine sa stanjem u kome su srpski mediji vođeni silom inercije koja za posledicu ne samo da ima stagnaciju medija nego i ukupnog društvenog sistema s obzirom da mediji ostaju poslušni, siromašni i uplašeni pioniri u rukama političkih i finansijskih oligarha, a ne edukatori, aktivatori i promoteri evropskih i demokratskih vrednosti.

Literatura

- Daković, Nevena/Mirjana Nikolić (ur.). 2008. *Obrazovanje, umetnost i mediji u procesu evropskih integracija*, Beograd: Institut za pozorište, film, radio i televiziju FDU, Fakultet dramskih umetnosti.
- *Monitoring medijske scene u Srbiji*. 2009. Beograd: ANEM, IREX, USAID.
- Nenadović, Aleksandar. 2002. „Mediji u Srbiji: šta se ne menja“, *Republika*, br. 280, XIV: 35–42.
- Nikolić, Mirjana. 2007. »Rekonstrukcija srpskog radija – provera medijskih kapaciteta za evropske integracije«, *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti*, broj 11–12: 199–221.
- Prajs, E. Monro i Krug, Piter. 2001. *Povoljno okruženje za slobodne i nezavisne medije*, Beograd: Samizdat B 92.
- „Savet Evrope ponudio pomoć u izradi zakona o medijima“. *Politika*, 03. 09. 2008: A9.
- „Srpski mediji opet daleko od evropskih standarda“ *Danas*, 08.01.2008.: 7.
- Open Society Institute& Soros Foundation Network (http://www.eumap.org/topics/media/television_europe/pressrelease/serbia/serbianpr.pdf), pristupljeno 23. februara 2010.
- Ministarstvo kulture RS, Tekst medijske studije (<http://www.kultura.gov.rs/dokumenti/SRPSKA-VERZIJA-KONACNA.doc>), pristupljeno 03. avgusta 2010.

MEDIA LANDSCAPE: SERBIA, TEN YEARS AFTER

Summary

Since the beginning of the democratic changes in October 2000 the overall socio-political reforms are well-reflected in the process of media reform in Serbia. The imperative of this transformation is related to the harmonization and adjustment of this sector with the requirements of Serbia's future membership in the European Union. The first wave of transformation produced a series of positive effects, which was not difficult bearing in mind the very low democratic potential of both society and media. However, later, there emerged in the media a number of negative effects that could be unanimously identified and defined as „simulation.“ Simulation concerns the applied legislature, public service transparency, independence of regulatory bodies, codes of ethics, respect for the rights of media employees, quality of the program production, economic sustainability of media, privatization and program demands of minorities – generally, a simulation of changes that create the utopian image of the media sphere versus a dystopian reality.

Key words: *media, media policy, media law, Serbia, democratic changes, media transition.*